

múltidéző

Miskolczi Ambrus

Kazinczy Ferenc és Desseffy József

Kazinczy Ferenc (1759–1831) és Desseffy József (1771–1843) barátsága a 19. század íróbarátságai közé tartozik. A barátságról el szokták mondani, hogy csak fegyverszünet, és az íróbarátságokra ez különösen áll. Kazinczy Ferenc és Desseffy József barátsága azért is rendhagyó, mert töretlennek bizonyult. Alapja az is lehetett, ahogy a két ember kiegészítette egymást, ritkán találkoztak, viszont mindketten szenvedélyes levelezők voltak. Mindketten koruk legműveltebb és legfogékonyabb elméi közé tartoztak. Desseffynak szerencséje volt, hogy 1794-ben Fiumében tartózkodott, mert különben ő is belekeveredett volna a jakobinus mozgalomba, amelynek felszámolása nyomán Kazinczy 2387 napot töltött – mint némi keserű humorral mondogatta – a kalitkában. Miután kiengedték, a nyelvújítási mozgalom élére állt, tudatosan robbantva ki éles vitákat, és lassan irodalmi vezérré emelkedett, Desseffy pedig öt alkalommal, hol Sáros-, hol Zemplén-, végül Szabolcs-megye követekét lépett fel az országgyűléseken, és az ún. merkantilista ellenzékiiséget képviselte. Az ország gazdasági önrendelkezésének volt a híve. A társadalmi tagozódás valóságát látva, a rendi kereteket nem akarta sem radikálisan lebontani, sem átmagyarázni, csak akkor, ha megvannak az árutermelés zavartalanságát biztosító feltételek, ha Magyarország megszűnik Ausztria merkantilista gyarmata lenni. Ennek a szempontnak rendelt alá mindent, miközben a maga módján a modern nacionalizmus elkötelezett híve és teoretikusa is volt. Kazinczyval a magyar irodalom és nyelv ügye kötötte össze. Írónak amatőr volt, (bár 1818-ban kiadott *Bártfai levelek* című műve ma is érdekes olvasmány), de politikai elemzőnek lényeglátó, és diplomatikusan járt el. Közvetíteni próbált Kazinczy és Berzeviczy Gergely között, mert ez utóbbi radikális társadalmi reformokat igényelve posztjosefinista összbirodalmi reformok mellett állt ki, míg a széphalmi mester az alkotmányosságot és az ország viszonylagos önállóságát féltette. És volt oka rá, mert Metternich kétszer is, 1811-ben és 1817-ben a magyar alkotmány felfüggesztésére tett uralkodójának javaslatot, Berzeviczy pedig –a hatalom eszén túljárni akaró jellegzetes értelmiségi ravaszsággal – ezeknek a puccskísérleteknek a publicistája lett, élesen támadva a magyar nacionalizmust és a magyar nyelv kultuszát, mint valamiféle feudális érdekeket leplező törekvést. Desseffy keserűen ki is fakadt Kazinczynak: „Micsoda tartozás (relatio), micsoda csatlás (nexus) vagyon a feudalizmus és a magyar nyelv közt? Ez előttem igen magas.” Viszont Berzeviczy Gergelynek a szabadkereskedelmet célzó követeléseit hasznosnak és ígéretesnek tartotta, s élni akart a mindenkor kínálkozó lehetőségekkel és reményekkel. Le is fordította magyarrá barátja kérésére azt a „munkácskát, mely – mint fordítóként

előjáróban írta – a bécsi kongressznek valósággal beadódott, de amelynek eddig mint látszik kevés sikere és következése lehetett.” A munka ugyanis szabadkereskedelmet követelt abban a reményben, hogy Magyarországnak jelentős közvetítő szerep juthat Észak és Dél között. Mégis: „Sok jót tett a bécsi kongressz és a még jobbnak reménységét nem ragadta el a népektől eloszlásával. Kezdi már Burkusországban a harmincadok alatt nyögő kereskedés békóit tágítani. Így lesz idővel másutt is, mert az igazság végtére keresztül veri magát még a századok káros ítéletjein is. A legkülönföggöttabb, legerőtlenebb polgárnak olyan gondolkozó lelke lehet, mint az első s leghatalmasabb miniszternek. Ez a gondolkozó emberek lelke közösülésbe helyeztetni mint ennen magát, mint a jelenvaló időt a jövővel, és a lélekerők hatalmasabbak a testieknél, mert azok indítják meg mindenkor végtére ezeket.”

A bécsi kongresszushoz fűződő reményben sok a naivitás, de ahogy azt Dessewffy a *Tudományos Gyűjteményben* előadta rendszerkritikának is beillett, a világrendszer kritikájának is. 1823-ban pedig nemcsak elgondolta azt, amit elgondolhatatlannak vélünk, hanem még meg is írta az egyébként óvatosan rejtőzködő Kazinczynak: „Hallatlan dolgok fognak előbb-utóbb következni mindenütt, ha a józanész valamiképpen el nem fordítja a legbutább és legalábbvaló indulatosságoknak kicsapongásait. Utoljára mi is részt fogunk venni. Adja Isten, hogy eszünk legyen akkor, és hogy igaz nemzeti függetlenséget szerezzünk magunknak. Úgy feláldozhatnók a feudále szisztémát – de nagyon kételkedem akár okosságunkban, akár nemes szívűségünkön – az egoizmus rozsdája eszi sziveinket – nem vagyunk mi többé arisztokraták, hanem cacokraták. [...] Nagy és közönséges lesz a pezsgés, a zavar, mert ez nem egy országi, hanem európai revolúció lesz – azonban ki fog vitetődni – mert megtanulták az emberek a francia revolúció hibái által: mit kell eltávoztatni a revolúciók haladásában. Ismétlem: nagy dolgokat fogunk érni, ha valami közben jövő fátom vagy az okosság és józanész szelleme nem fogja végképpen eloszlatni a tornyozkodó fellegeket.”

Nem véletlen, hogy milyen nagy szenzációként hatott az, amikor az 1860-as években kiadták Kazinczy és Dessewffy levelezésének három kötetét. Megszólt a némának hitt kor, és üzent. Erre pedig azért is szükség volt, mert Dessewffynek sem volt szerencséje a történelemmel, amikor a cenzúra béklyói lazultak és a nyilvánosság lehetőségei tágultak, akkor már nem tudta levelezésében megcsillanó képességeit a kor követelményeinek megfelelően kamatoztatni, pedig sokat tett.

1825-ben *Felső Magyar Országi Minerva* címmel Kassán lapot indított, Kazinczy biztatására is. Tette a pesti sajtótól való függetlenedés és a verseny igényét juttatta kifejezésre, de jelezte a szellemi differenciálódását is, a magyar kultúra sokszínűségének valóságát. Ennek megnyilvánulása a botrány, és ez nem is maradt el. 1825-ben Dessewffy József a „lélekerők” erősítésének szellemében köszöntötte Széchenyit *A szép példa* című versével. A cenzúra azonnal betiltotta folyóirata azon számát, amelyben megjelent a vers, és nem is ok nélkül. Hiszen az ilyen kitételek, mint „Nem német ám még e haza,” vagy „Északra nézsz, s látva elé remegsz” sértették a birodalmi harmónia eszményét, akár a zsarnokölő Brutusok felemlegetése. De az sem tetszhetett a cenzor mentalitásnak, ahogy Dessewffy a spanyolokat megemlítette: Kik, mint mi, úgy túrnek kesergve, / S hívek a szenvedelemben is csak.

Kazinczynak viszont tetszett ez a kitétel, mert aláhúzta, a lapszélre pedig odairta: N[ota] B[ene]. Dessewffynek is tetszett, hogy 1828-ban még Széchenyi szobájában „nagyon csinosan festett képem is fel van függesztve szobájában”. Örült, amikor Széchenyi bevonta a pesti kaszinó szervezésébe, mert „így tartják magokat a leg-

jobb okos emberek legokosabbnak, a nyilvánosság leple alatt kivinni jó céljaikat.” Aztán a jegyzőkönyvben, „ahol a kaszinónak céljáról volt szó, azt tették, hogy az oly gyülekezet, melyben tudományos dolgokról értekeznek, de a kitétel így szemet szűrt volna, és egy titkos társaság kifejlését gyaníthaták volna, a szó helyett tehát *értekezésnek* azt tétettem *beszélgetésnek*”. Eddig tehát felhőtlen az együttműködés. Annál is inkább, mert a diétai bizottmányban Dessewffy a sajtószabadság és a cenzúra ellen lépett fel, az angol példát tartotta követendőnek, és különvéleményét Lipszében is kiadta. Csakhogy közben 1830 elején megjelent a *Hitel*, és az öreg Dessewffy *Taglatat* című röpiratában szokatlan hevességgel támadt Széchenyre. A sors különös ironiája, hogy a reformkori romantika egyik előkészítője, aki közérthető és mindenkihez szóló irodalom mellett kardoskodott, és egyben az eredetiség programját karolta fel, most nekiment annak, akinek a könyvnek, amely mindenkihez szólt, olyannyira, hogy Erdélyben még román fordításának is híre ment, és a gubernium ez ügyben nyomozást rendelt, annak a könyvnek, amely mélyen eredeti volt és romantikus.

Szokatlan volt a hév azért is, mert Dessewffy korábban Berzeviczy anacionális nemességellenességét nem bírálta ilyen élesen. Igaz, a kakaslomnici barát gazdaságpolitikai írásából a bécsi gazdaságpolitika bírálatával messzemenően azonosult. És anélkül, hogy azt felemlítette volna, felidézte levélváltásaikat, ahogy egymás nézeteit megvitatták, és közölte Berzeviczy egyik levelét is a barátságról és az egymásnak ellentmondó nézetek iránti türelemről. nyilván elvárta volna, hogy Széchenyi tőle levélben tanácsokat kérjen. Alighanem az lepte meg, ahogyan Széchenyi Berzeviczy társadalomkritikáját folytatta. Nem is utalt erre a mozzanatra, Széchenyiről pedig nem tudni, hogy ismerte-e elődje munkásságát, bár atyja könyvtárában megismerhette, annál is inkább, mert atyja sokra becsülte Berzeviczyt. De egyiküknek – sem Széchenyinek, sem Dessewffynak – nem állt érdekében erről nyilatkozni. Széchenyi a maga újszerűségével akart hatni, Dessewffy ezt akarta gyengíteni, és ez könnyebbnek tűnt, ha nincs tekintélyes előd. Viszont kimondatlanul is azt az éles hangnemet vette át, amellyel Kazinczy lépett fel Berzeviczy ellen, és miként Kazinczy (és részben ő) azzal vádolta Berzeviczyt, hogy befeketíti Magyarországot a közvélemény előtt, ezt tette most ő Széchenyi ellenében, azt hangoztatva, hogy túl sötét képet vázol fel a nemességről, miközben ő maga is szorgalmazta a nemesség hozzájárulását a megye fenntartását biztosító adóhoz, az utak fenntartásához, szorgalmazta a jobbágyi szolgáltatások megváltásának lehetőségét, és felvetette a paraszti országgyűlési képviselőlet igényét.

A nemesség-kritika nem volt új, de új volt a *Hitel*ben a hangnem, az önmarcangoló azonosulás, a kritika és önkritika összeszövése, és egyben az önbizalom, valamint az öntevékenységre való biztatás, ami egyben a rendszer radikális megváltoztatásának igényével társult, anélkül hogy a bécsi gazdaságpolitikát támadta volna. Polgári magántulajdon a feudális birtoklás helyett, árutermelés szabad emberekkel. Igaz, Széchenyi a polgári jövő vízióját világosabban vázolta fel, mint az átalakulás módját, amelyből igazában egy mozzanatot állított előtérbe, a hitelképességet és a hitel fontosságát. Eszerint árutermelés nincs hitel nélkül, de nincs hitel a feudális birtokviszonyok közepette. A felvilágosodás szó és gondolat-készletét mozgósította Széchenyi, de a romantika jegyében. Alapvetően új volt az a személyes, vallomásos hang, amely közvetlenül és másképpen szólt az olvasóhoz, mint a korábbi értekezések. Úgy élt az ész és szív kettősségét hangsúlyozó régi közhellyel, az ész és szív korabeli divatos szemléletében rejlő lehetőségeket is úgy

használta ki, mint addig senki más, amikor érzelmileg és hangulatilag is fel tudta ajzani olvasóját programja elfogadása érdekében.

Dessewffy nem a víziótól rettent vissza, hanem az átalakulás lehetséges radikálisusától, holott az korántsem volt olyan radikális, mint Berzeviczy azon terve, hogy a jobbágy tulajdonként megkapja az úrbéres földet és szolgáltatásait megváltja. Széchenyi, akár Dessewffy, földesúri tulajdonnak tekintette az úrbéri földet, és ezzel a jobbágy eleve rosszabb alkuhelyzetből indult volna. Viszont a *Taglalat* szerzőjét alapvetően a *Hitel*ben jelzett eszméik radikalizálódásának lehetősége aggasztotta. Ezt támadta kimondatlanul is, és a vita ebben is újszerű. Mert a felvilágosodásból kilépő nemzeti elkötelezettségű térben zajlott – közösnek vallott célok tételezésével – az eszközök fölött. Láttuk, hogy Dessewffy milyen pontosan jelezte a rendszerváltozás igényét és lehetőségét, önkritikusan keseregve, hogy az arisztokraták inkább cacokraták. Mikor viszont előlépett egy liberális arisztokrata, baljós sejtelmek támadtak. Ő, aki alaposan ismerte Kantot, megrettent, amikor az arisztokrata eleget tett a kantai „sapere aude” = „merj tudni” követelményének, mert tudta, hogy a tudást cselekvés követi.

Dessewffy a maga érveit – a dolgok természetéből következően – versben foglalta össze a legtömöbben:

Gondold meg, mi kevés honunkban a majorátus
 Mennyi a tékozló, milyen a bécsi viszony,
 És hogy nincsen arány az emésztők közt meg azok közt
 Kik nem elég kézzel szelnek izzadva ugart,
 És hogy elég nálunk már most is a fürge szakálos,
 S még az egész nemzet nem magyar ajkú csoport,
 És hogy nincs gabonás törvény, mint Temze vidékén,
 S még a robottal is ám mily kicsi a nyereség,
 Mert nincs fárasztóbb s kockásabb munka világon
 Mint a költséges földműveléses ipar.
 Mint kell törni fejed, hogy a termést által is által
 Változtatva tehesd, végtire pénz-böcsüvé,
 S ekkor is az papiros csak többnyire, melyet a Bécsben
 Húzott penna-vonás megpicinyíthet igen.
 A papiros pénznek le-leszállítása neked csak
 F[r]ázis, goldot [aranyat] hát tenni hazádból akarsz?
 Mennyi előzmény kell még, míg odajutni lehessen,
 Ahova szárnyas eszed minket emelni kíván,
 Felséges, hogy akar, de ne lőjön rögtön az égbe,
 Ahova még a sas is halk repüléssel ered.

Később Dessewffy József átnézte versét, és mellé írta: „Túl élvén már korát, elmaradhat”. Ekkor már ő maga is túl élte korát, pontosabban a kor őt. Mert közben szerencsétlen módon összekapott a fiatal Bajza Józseffel, aki kíméletlen kritikájával azt is meg akarta mutatni, hogy az írói respublikában mit sem számít a grófi cím: „Ő biográfus, poéta, grammatikus, esztétikus, meg minden, s végtére semmi, s éppen azért semmi, mert minden.” A professzionális értelmiségi taposta így el a műkedvelőt, aki 1826-ban még – Kazinczy szerint –, „hazánk első ragyogású díszé” volt. Mélyen igaztalan minősítés „a semmi, mert minden”, de az irodalmi

respublikában érvényesülő minőségigény logikus megnyilvánulása. És ezek után jött a válasz a *Taglalatra*: a *Világ*. Ez jelezte, hogy a politikai respublikában sincs irgalom, ha elvekről, programokról és hatalomról van szó. És szellemi fölényről. Széchenyi tovább árnyalta saját álláspontját, finom dialektikája kikezdehetetlen volt valamennyi időközben jelentkező kritikusa számára. Például egyszerre magasztalta fel és marasztalta el a nemességet. Hiszen „a jó szerencsén kívül” neki „egyedül köszönhetjük fennmaradt polgári létünket, de egyszersmind azt is, hogy szinte minden keresztény nemzetek közt leghátrább vagyunk”. És ehhez társult még a mágnások ostorozása, mert tőlük várt a legtöbbet. Ugyanakkor utánozhatatlan volt egyelőre az is, ahogy Széchenyi a maga kezdeményezéseit általános emberi mozzanatokhoz és értékekhez tudta kapcsolni. Például a kaszinó kapcsán először azt hangoztatta, hogy „a kultúra s civilizációnak első talpköve a szabadság, a másik a vetélkedési ösztön,” és ebben a kaszinó műhely, eszköz. Ez még jobban fájhatott Dessewffynek, mint a nemesség-kritika, hiszen a kaszinóalapításban társ volt. Ugyanakkor mit szólhatott ahhoz, amikor szinte annak parafrázisát hallotta vissza vitapartnerétől, amit – minden valószínűség szerint – ő írt Berzeviczy 1802-es diétáról szóló értekezésének függelékébe a nemzet fontosságáról. Lássuk a két maximát! Íme a Dessewffyé: „...ha ma nemzet lennénk, holnap már nem lennénk gyarmat.” Széchenyi maximája a következő: „Nincs nagyobb szerencsétlenség, mint [...] oly vidéken születni, mely úgy szólván nem haza, s melyet nem lak nemzet”. De hogyan legyünk nemzet? Széchenyi szerint immár a kormányzattal együttműködve, és ezzel már a formálódó reformellenzéken belüli élesebb konfliktus lehetősége is elmélyült.

Nem igaz, hogy „amely szabadelvű nézeteket hirdetett – Dessewffy – a cenzúra eltörlése dolgában, oly makacs konzervatív magatartást tanúsított Széchenyi reformtörekvéseivel szemben”. Valójában még önkritikát is gyakorolt, amikor Teleki Józsefnek azt írta, hogy „a *Hitel* csak a *Taglalattal* együtt véve meglehetősen egy könyv, melyből egy harmadik, jó könyv támadhat végre”. Aztán egy évtized múlva – fiának, Aurélnak írva, és talán nem is célzat nélkül – elutasította Széchenyi Kossuth-ellenes fellépését: „Én kontárabb értekezést az észről és szívről soha sem olvastam még sehol is, mint gróf Istvánét a *Kelet Népe* című vastag munkájában. Azonban sok megbocsátható neki eddigi köz nagy tettei miatt, és én semmit se kívánok úgy, mint azt, hogy munkája közte s Kossuth közt ellenörködést, nem pedig végképpeni megosztást, megszakadást és e felekezetes hazában két nagy ellentétes pártot hozzon létre.” És Széchenyinek szólt a következő intése: Nemzedet rontod, mikoron csak néki, nem együtt / Kormányzatnak adod honi bajjinkat okul. .... Érdekeket kell ám összeegyeztetni, nem öntni / Tömjént vagy gyülő indulatokra olajt.

Dessewffy József nem épült be a liberális reformellenzékbe, de a maga módján előkészítette annak fellépését, még akkor is, ha Kazinczy egykori barátja, stílusának csodálója, most már a napról napra gazdagodó nyelvhasználatától is elhatárolta magát. Két fia viszont az újkonzervatív irányzat kialakítója lett, mintegy rácsáfolva Kazinczy minősítésére: „*Principes Juventutis Hungaricae*” (a magyar ifjúság legjobbjai).

Az újkonzervatív irány újszerűsége abban rejlett, hogy a kormányzattal szövetkezve a rendi alkotmányosság fórumain próbálta a reformellenzék hátterbe szorítani, miközben a haladás igényét, valójában majdani haladást hirdetett. Rendi reformtevékenysége liberális ellenreform volt, a társadalmi érdekek egyeztetése

helyett a rendi tagolódás kínálta társadalmi ellentétek kihasználására törekedett, a kishemesség egzisztenciális félelmeit kamatoztatta, hogy hivatalt és diétai követi helyet biztosítson magának. Elképzelhető, hogy a két Dessewffy fiú az atyjukat ért támadások miatt is fordultak szembe a liberálisokkal, akiktől bizonyos elemeket átvettek. Például a konzervatív folyóirat címét, a *Világot*, éppen Széchenyi *Taglalatra* adott válaszáról nevezték el, bár akkor tiltakoztak a könyve ellen a Dessewffy-fiúk. A Széchenyi-ellenes primitív reakciót Majláth János képviselte, aki 1833-ban a *Stadium*ról modern spicijelentést írt, amelyben elemezte a mű tartalmát, és a maga helyzetének is a jellemzésére Széchenyit „éretlen fő”-nek nevezte, majd következtetésképpen leszögezte, hogy a mű „egyetlen új eszmét sem tartalmaz, kevés feltétlenül jót, de sok olyan javaslatot, amelyeket ha kiviteleznek, feltartóztathatatlanul a demokratizmus szakadékába vezet”.

A forradalomhoz és a szabadságharchoz vezetett, amelynek Kazinczy egyik fia, Lajos mártírja lett, a tizennegyedik aradi vértanú. Kemény Zsigmond pedig ugyan-csak okkal vallhatta: „Széchenyi előde Kazinczy volt.”